

DESTRUKTIV XULQ-ATVORNING IJTIMOY- PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Ismatova Halovat Baxtiyorovna

Buxoro davlat universiteti "Pedagogika kafedrası" o'qituvchisi

Kirish. O'smirlik davri inson hayotidagi eng muhim va murakkab bosqichlardan biridir. Bu davrda yoshlar biologik, psixologik va ijtimoiy jihatdan katta o'zgarishlarni boshdan kechiradilar. O'smirlar o'z shaxsiyatini shakllantirish jarayonida yangi ijtimoiy aloqalarni o'rnatadi, o'zini jamiyatdagi o'rni va rollarini aniqlaydi. Afsuski, bu jarayonda ba'zi o'smirlar destruktiv xulq-atvorlar — jamiyatga zararli, noxush yoki xavfli xatti-harakatlar ko'rsatishga moyil bo'lishi mumkin. Destruktiv xulq-atvorlarning shakllanishi esa ko'plab ijtimoiy va psixologik omillar bilan chambarchas bog'liqdir.

O'smirlarda destruktiv xulq-atvorlarning yuzaga kelishiga turli omillar ta'sir qiladi. Bu omillardan biri — oila muhitining ta'siri bo'lib, ota-ona munosabatlari, oilaviy munosabatlar va moliyaviy sharoitlar o'smirning xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, do'stlar, maktab va ijtimoiy guruhlar o'smirlar orasida boshqalar bilan o'zaro munosabatlarning shakllanishida muhim o'rin tutadi. Psixologik stress va jamiyatdagi ijtimoiy normalar ham o'smirlarda destruktiv xulq-atvorning rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Ushbu maqolada o'smirlar orasida destruktiv xulq-atvorning shakllanishi jarayonini tahlil qilishga, unga ta'sir qiluvchi asosiy ijtimoiy-psixologik omillarni o'rganishga harakat qilinadi. Shuningdek, destruktiv xulq-atvorning oldini olish va unga qarshi kurashish uchun qanday ijtimoiy va psixologik yondashuvlar samarali bo'lishi mumkinligi haqida fikr yuritiladi.

Destruktiv xulq-atvor, ya'ni odamni yoki jamiyatni zararli ta'sirga olib keladigan xatti-harakatlar, o'smirlik davrida yuzaga kelishi mumkin. Bu xulq-atvorlar ijtimoiy, psixologik va iqtisodiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida

shakllanadi. O'smirlar o'zlarini qanday qabul qilishlari, oila va do'stlar bilan aloqalari, ularning psixologik holati va jamiyatdagi ijtimoiy normalar ular xulq-atvorining shakllanishida muhim omillardir.

Ijtimoiy-psixologik omillar, masalan, oila muhitining o'zgarmasligi, ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar, o'smirning maktabdagi ahvoli, do'stlar ta'siri, jamiyatdagi iqtisodiy sharoitlar va ijtimoiy tengsizliklar kabi faktorlar, o'smirning ijtimoiy moslashuvi va psixologik holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Destruktiv xulq-atvorlar esa o'smirning o'zini anglashida, o'ziga nisbatan munosabati va boshqa insonlarga nisbatan xatti-harakatlarida salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Shunday qilib, o'smirlik davrida yuzaga keladigan destruktiv xulq-atvorlarning sabablari va ularning ijtimoiy-psixologik omillari har tomonlama tahlil qilinishi zarur. O'smirlarda ushbu xulq-atvorlarni oldini olish uchun ijtimoiy va psixologik choralar ko'rish, ular bilan to'g'ri ishlash va shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash katta ahamiyatga ega. Maqola davomida ana shunday omillarni batafsil o'rganish va ularga ta'sir etuvchi mexanizmlar haqida so'z yuritiladi.

O'smirlar orasida destruktiv xulq-atvorning shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni o'rganishda bir nechta muhim tadqiqotlar va ilmiy asarlar mavjud. Ular asosan ijtimoiy, psixologik va madaniy aspektlarda o'smirlarning xulq-atvorini shakllantiruvchi omillarni tahlil qilgan. Quyidagi adabiyotlar bu sohadagi ilmiy tadqiqotlarga asos bo'ladi:

Vygotsky, L. Vygotskining ishlarida, o'smirlik davrida shaxsiyatning shakllanishi va ijtimoiy o'rganish jarayoni yoritilgan. U ijtimoiy aloqalar va o'smirlarning jamiyat bilan o'zaro ta'sirini psixologik rivojlanish uchun muhim omil deb hisoblagan. Vygotskining ijtimoiy o'rganish nazariyasi, o'smirlar orasida destruktiv xulq-atvorlarning shakllanishi jarayonida ota-ona, do'stlar va jamiyatning rolini tushunishga yordam beradi.

Erikson, E. H. (1968). Eriksonning shaxsiyat rivojlanishi haqidagi g'oyalari o'smirlik davrini o'rganishda asosiy manba hisoblanadi. U o'smirlik davrida

"shaxsiyatni izlash" bosqichining muhimligini ta'kidlab, o'smirlar o'z kimligini aniqlash jarayonida ko'plab ichki va tashqi ta'sirlarga duch kelishini ko'rsatgan. Bu jarayon o'smirlarning destruktiv xulq-atvorlarining yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin.

Baumeister, R. F., & Leary, M. R. Baumeister va Learyning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, o'smirlar o'zlarining ijtimoiy aloqalarini o'rnatishga intilishadi. O'smirlar orasidagi destruktiv xulq-atvor ko'pincha jamiyatdan tashqarida qolish, o'zlarini ishonchli his qilmaslik yoki ijtimoiy jihatdan izolyatsiya qilish natijasida yuzaga keladi. Ularning ijtimoiy aloqalarga bo'lgan ehtiyoji, bunday xulq-atvorning oldini olish yoki uni kuchaytirish mumkin bo'lgan asosiy faktor hisoblanadi.

Bandura, A. (1977). Bandura ijtimoiy o'rganish nazariyasini ishlab chiqqan bo'lib, bu nazariyaga ko'ra, odamlarning xulq-atvori o'rgatish va taqlid qilish orqali shakllanadi. O'smirlar do'stlari, oila a'zolari yoki boshqa ijtimoiy guruhlarining xulq-atvorlarini kuzatib, ularni o'ziga qabul qilishi mumkin. Destruktiv xulq-atvorlar ko'pincha ijtimoiy muhitdan yoki ota-onaning xatti-harakatlaridan olingan namunalarga asoslanadi.

O'smirlik davri - insonning shaxsiyatining shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, shu davrda o'smirlar ijtimoiy, psixologik va biologik o'zgarishlarga duch keladilar. Ushbu jarayonning har bir bosqichi o'smirlarning xulq-atvorini va dunyoqarashini shakllantiradi. Biroq, bu davrda destruktiv xulq-atvorning shakllanishi ko'plab ijtimoiy-psixologik omillarga bog'liqdir. O'smirlar orasida noqonuniy xatti-harakatlar, tajovuzkorlik, o'zini past baholash, alkoli yoki narkotik moddalarga qaramlik kabi destruktiv xulq-atvorlarning yuzaga kelishi, ko'pincha jamiyatda mavjud bo'lgan turli ijtimoiy va psixologik sharoitlar bilan bog'liqdir.

Ijtimoiy-psixologik omillarni tahlil qilish, o'smirlar orasida destruktiv xulq-atvorlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni yanada aniqroq aniqlashga imkon beradi. O'smirlarning xulq-atvori, ayniqsa, ularning oila a'zolari va do'stlari

bilan munosabatlariga bog'liq. Oilada mavjud bo'lgan konfliktlar, ota-onaning o'zaro munosabatlari yoki ular bilan o'zaro aloqaning sifati o'smirning xulq-atvorini bevosita shakllantiradi. Shuningdek, do'stlar, sinfdoshlari yoki boshqa tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlar ham katta ta'sirga ega. O'smirlar bu davrda o'z shaxsiyatini topishga harakat qilib, ko'pincha boshqalar tomonidan qabul qilinishga intilishadi. Agar o'smir o'zini ijtimoiy guruhda o'rganayotgan xatti-harakatlarni qo'llab-quvvatlashga majbur bo'lsa, bu uning destruktiv xulq-atvorga moyil bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Psixologik omillar, masalan, stress, tashvishlar va o'ziga bo'lgan ishonchning pastligi ham o'smirlarning destruktiv xulq-atvorlarini kuchaytiradi. O'smirlar, ayniqsa, maktabda yoki oila muhitida qiyinchiliklarga duch kelganlarida, o'zlariga bo'lgan ishonchni yo'qotishi va bunday holatlarni yo'qotish uchun noto'g'ri yo'llarni tanlashlari mumkin. O'smirlar o'zlarini ko'proq qabul qilingan his qilish uchun ba'zan xavfli va noqonuniy xatti-harakatlarga murojaat qiladilar.

O'smirlik davrida ijtimoiy muhit, madaniyat va jamiyatdagi o'zgarishlar ham o'smirlarning xulq-atvoriga ta'sir qiladi. Jamiyatdagi tengsizlik, ijtimoiy adolatsizlik yoki o'ziga xos qiyinchiliklar o'smirning his-tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatib, destruktiv xulq-atvorning paydo bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin. Misol uchun, iqtisodiy qiyinchiliklar, oila muammolari yoki jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik o'smirni noxush his qilishga va o'zini himoya qilish uchun noxush xatti-harakatlarga undashi mumkin.

Xulosa. O'smirlik davri inson hayotidagi muhim bosqich bo'lib, bu davrda o'smirlarning shaxsiyati shakllanadi va jamiyatdagi o'rni aniqlanadi. Ushbu davrda yuzaga keladigan destruktiv xulq-atvorlar ijtimoiy-psixologik omillarning ta'sirida shakllanadi. O'smirlarning oila muhitidagi munosabatlar, tengdoshlar bilan aloqalari, maktabdagi o'rni va jamiyatdagi iqtisodiy sharoitlar ularning xulq-atvoriga bevosita ta'sir qiladi. Destruktiv xulq-atvorlar, o'smirlar o'zlarini jamiyatda qabul qilinishini istashlari, stress va psixologik ta'sirlarga moyil bo'lishlari bilan bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'afforov, A. (2023). "Yoshlar va o'smirlar psixologiyasida xavfli xulqlar: Ta'lim muassasalarida monitoring".
2. A.Nazarov. Umumiy psixologiya. O'quv qo'llanma. "Durdona" 2020 yil. – 345 b.
3. Sh.R. Barotov. Umumiy psixologiya. Darslik. Toshkent.: "Navro'z" nashriyoti, 2020. – 401 b.
4. Matniyozova M.A. O'zbekiston psixologlari tomonidan talaba yoshlarda psixologik yordam haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni o'rganishning asosiy yo'nalishlari // "Ta'limda istiqbolli izlanishlar" – Buxoro, 2024. -№ 10-41-47 b.
5. Matniyozova M.A. Talaba yoshlarda psixologik yordam haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni shakllantirishning psixologik xususiyatlari// "Psixologik tadqiqotlarda muammolar, yutuqlar, innovatsiyalar", Buxoro 2024, 22-noyabr, 459-461 b.